

УДК:343.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.37>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЛОЖЕНЬ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ)

Онишкевич І.А.,*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін**Інституту права Львівського**національного університету внутрішніх справ**<https://orcid.org/0000-0001-8668-2847>*

Онишкевич І.А. Відповідальність за насильницьке зникнення у кримінальному законодавстві зарубіжних держав (через призму положень міжнародних договорів).

Насильницьке зникнення становить собою кричуще порушення гарантованих та основоположних прав та свобод, якими володіє людина. Практика застосування насильницьких зникнень не є новою, а відтак необхідність належного та дієвого регулювання, яке спрямоване на запобігання, охорону та захист осіб від насильницьких зникнень є соціально затребуваною. Нормативним втіленням прагнення держав до захисту людини від таких посягань є низка міжнародно-правових документів на міждержавному рівні, в той час, як на рівні конкретної держави здійснюються заходи, спрямовані імплементацію відповідних міжнародно-правових норм.

Відтак, метою цієї статті являється аналіз кримінально-правових приписів окремих держав в частині відповідальності за насильницьке зникнення, оцінка відповідності такого національного кримінального законодавства міжнародним стандартам боротьби із насильницькими зникненнями.

У статті було досліджено кримінальні закони таких держав як Республіка Вірменія, Грузія, Азербайджанська Республіка, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Хорватія, Республіка Сербія, Республіка Чорногорія, Турецька Республіка, Королівство Іспанія, Румунія, Сполучені штати Америки. За основу аналізу було взято стандарти, які дають визначення злочину насильницького зникнення, та які викладені у Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та Римському статуту Міжнародного кримінального суду.

За результатами проведеного дослідження було встановлено, що більшість із держав не надають захист від насильницьких зникнень з боку кримінального закону. Ті держави, які все ж закріпили насильницьке зникнення як злочин, здійснили це у наступних формах: перенесення у законодавство із збереженням усіх ознак, закрі-

плення злочину без розкриття його ознак, часткове закріплення із видозміненням складу. При цьому за основу береться визначення, яке викладене у статті 7.2.і Римського статуту Міжнародного кримінального суду, тобто під охорону кримінального закону досліджуваних держав ставиться саме безпека людства, при цьому залишаються поза увагою одиничні випадки насильницького зникнення, які не вчиняються в межах широкого чи систематичного нападу вчиненого відносно будь-якого цивільного населення.

Ключові слова: насильницьке зникнення, кримінальний закон, злочин проти людства, Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, Римський статут Міжнародного кримінального суду.

Onyshkevych I.A. Responsibility for forced disappearance in the criminal legislation of foreign countries (through the prism of the provisions of international agreements).

Enforced disappearance is a flagrant violation of the guaranteed and fundamental rights and freedoms that a person possesses. The practice of using enforced disappearances is not new, and therefore the need for proper and effective regulation aimed at preventing, guarding and protecting persons from enforced disappearances is socially demanded. The normative embodiment of states' desire to protect people from such encroachments is a number of international legal documents at the interstate level, while measures aimed at the implementation of relevant international legal norms are carried out at the level of a specific state.

Therefore, the purpose of this article is to analyze the criminal legal norms of individual states in terms of responsibility for enforced disappearance, to assess the compliance of such national criminal legislation with international standards for combating enforced disappearances.

The article examined the criminal laws of such countries as the Republic of Armenia, Georgia, the Republic of Azerbaijan, the Republic of Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia, the Republic

of Serbia, the Republic of Montenegro, the Republic of Turkey, the Kingdom of Spain, Romania, and the United States of America. The analysis was based on the standards defining the crime of enforced disappearance, which are set forth in the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance and the Rome Statute of the International Criminal Court.

According to the results of the conducted research, it was established that most of the states do not provide protection against enforced disappearances from the criminal law. Those states that did enshrine enforced disappearance as a crime did so in the following forms: transfer into legislation with preservation of all features, enshrining the crime without disclosing its features, partial enshrining with a change in composition.

Key words: enforced disappearance, criminal law, crime against humanity, International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, Rome Statute of the International Criminal Court.

Постановка проблеми. Міжнародна спільнота вжила заходів для боротьби з насильницькими зникненнями як на регіональному, так і на міжнародному рівнях, ухваливши Декларацію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (1992), Міжамериканську конвенцію про насильницькі зникнення осіб (1994), Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) та Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень (2006).

Загально визнаним є те, що саме два останні названі документи увібрали чи принаймні здійснили спробу увібрати весь попередній досвід правового регулювання насильницького зникнення на міжнародному рівні та закріпили загально визнані ознаки цього порушення прав людини, які в подальшому були перейняті різними державами шляхом адаптації їх вітчизняного законодавства до положень Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Втім, не можна забувати відмінність мети та спрямованості правового регулювання вказаних міжнародно-правових інструментів, що має наслідком різне сприйняття суті насильницького зникнення законодавцем та відповідно і різний спосіб законодавчого закріплення злочину насильницького зникнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення розглядалися у роботах таких науковців як А. В. Андрушко, О. М. Броневицька, І. Б. Газдайка-Василишин, К. П. Задоя, О. С. Наумова, В. Ю. Цвікі, тощо. Втім, слід зазначити, що дослідженню зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії насильницьким

зникненням присвячені окремі праці, що зумовлює необхідність проведення наукової розвідки такої проблематики.

Мета наукової статті - аналіз кримінально-правових приписів окремих держав в частині відповідальності за насильницьке зникнення, оцінка відповідності такого національного кримінального законодавства міжнародним стандартам боротьби із насильницькими зникненнями - Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та Римському статуту Міжнародного кримінального суду.

Виклад основного матеріалу. Насильницькі зникнення часто визначають як одночасне порушення кількох прав людини, таких як: право на безпеку та особисту гідність; право не піддаватися тортурам чи іншим жорстоким, нелюдським або таким, що принижують гідність, поведженню чи покаранню; право на гуманні умови утримання; право на законне представництво; право на справедливий суд; право на сімейне життя; і навіть право на життя, коли викраденого вбивають [1, с. 117].

Термін «насильницькі зникнення» не включений до регіональних «каталогів» прав людини, таких як Європейська конвенція з прав людини та основних свобод (далі - ЄКПЛ) або Американська конвенція з прав людини. Втім, таке поняття відображено в Римському статуті Міжнародного кримінального суду та Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

Римський статут Міжнародного кримінального суду був прийнятий у 1998 році та набув чинності у 2002 році. Згідно зі статтею 7.1.і Римського статуту Міжнародного кримінального суду (далі - МКС), насильницьке зникнення входить до списку злочинів проти людства, «коли вони вчинені як частина широкого чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, якщо такий напад відбувається усвідомлено» з більш точним визначенням у статті 7.2.і як: «арешт, затримання чи викрадення людей державою чи політичною організацією або за їх дозволами, за їх підтримкою або за їх згоди, при наступній відмові визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місцезнаходження цих людей з метою позбавлення їх захисту з боку закону протягом тривалого періоду часу» [2].

Це визначення загалом базується на вже існуючих джерелах — Декларації про захист усіх осіб від насильницького зникнення (1992) та Міжамериканській конвенції про насильницькі зникнення осіб (1994).

Окремо варто наголосити, що стаття 7.1.і Римського Статуту МКС поширюється на злочин проти людяності у вигляді насильницького зникнення осіб.

Першим універсальним юридично обов'язковим договором, який закріплює право будь-якої

особи не бути підданим насильницькому зникненню стала Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. Визначення насильницького зникнення Конвенція викладає як «арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону».

У статті 5 Конвенції зазначено: «Широкопоширена чи систематична практика насильницьких зникнень є злочином проти людства, як його визначено в застосовному міжнародному праві, і тягне за собою наслідки, що передбачені таким застосовним міжнародним правом.» [3].

Як зазначає В. Ю. Цвікі, відмінності у визначеннях, використаних в Римському статуті МКС та інших міжнародно-правових актах, пояснюються тим, що Римський статут є в першу чергу інструментом міжнародного кримінального права; метою визначення «насильницького зникнення» є визначення обставин, за якими МКС може розглядати акти насильницького зникнення, які становлять собою злочини проти людяності, та притягнення до відповідальності винних осіб. Природа Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 року є іншою, оскільки вона гарантує максимально широкий захист від насильницьких зникнень, включаючи кожен випадок насильницького зникнення, а не тільки ті, що являють собою злочин проти людяності [4, с. 78].

Відтак, для подальшого дослідження кримінального законодавства іноземних держав, за основу буде братися визначення злочину насильницького зникнення, яке закріплено у статті 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень як одиничного злочину, що не містить ознаки «широкого чи систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення», та визначення, яке міститься у статті 7.2.і Римського статуту МКС як злочину проти людства.

Окремо слід зазначити, що усі перелічені нижче держави поєднує наявність даних щодо широкого застосування практики насильницьких зникнень.

1. **Пострадянські держави (Республіка Вірменія, Грузія, Азербайджанська Республіка, Російська Федерація).**

Конфлікти навколо Нагірного Карабаху, Абхазії та Південної Осетії спричинили значну кількість зниклих безвісти. У регіоні Республіки Вірменії, Азербайджанської Республіки та Грузії 7 538 осіб, як військових, так і цивільних, вважаються зниклими безвісти [5].

Республіка Вірменія

Відповідно до ст. 392 Кримінального кодексу Республіки Вірменія, однією з форм вчинення злочину проти безпеки людства є «викрадення людей, що має наслідком їх зникнення». Також цей Кримінальний кодекс містить ст. 131 «Викрадення людини» та ст. 133 «Незаконне позбавлення свободи» [6]. Проте, вказані діяння містять лише окремі ознаки насильницького зникнення, що свідчить Кримінальний кодекс Республіки Вірменія не закріплює насильницьке зникнення як злочин, незважаючи на те, що 24.01.2011 цією державою було ратифіковано Конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень.

Грузія

Незважаючи на те, що Грузія 05.09.2003 року ратифікувала Римський статут МКС, ст. 408 Кримінального кодексу Грузії «Злочини проти людяності» містить лише згадку про «незаконне обмеження свободи» [7]. Насильницьке зникнення у Кримінальному кодексі Грузії не закріплено.

Азербайджанська Республіка

Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки містить ст. 110 «Насильницьке утримання особи», що знаходиться у розділі «Злочини про миру та безпеки людства», яка передбачає покарання за «Затримання, арешт чи викрадення особи з метою позбавлення законного захисту на тривалий термін за завданням, підтримкою або за згодою держави чи політичної організації та подальше заперечення факту позбавлення волі особи або відмова від повідомлення відомостей про її долю чи місцезнаходження» [8]. Вказана диспозиція відповідає положенням ст. 7.2.і Римського статуту МКС, незважаючи на відмінність у назві, оскільки, на відміну від Конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, крім держави також включає політичні організації.

2. **Країни Балканського півострову (Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Хорватія, Республіка Сербія, Республіка Чорногорія, Турецька Республіка).**

За оцінками, близько 40 000 осіб зникли безвісти через збройні конфлікти 1990-х років на Західних Балканах за участю Республіки Боснії та Герцеговини, Республіки Хорватії, Республіки Чорногорії, Косово, Республіки Сербії та «колишньої югославської Республіки Македонія» [9].

Республіка Боснія і Герцеговина

Ч. 1 ст. 172 Кримінального кодексу Республіки Боснії і Герцеговини криміналізує наступне діяння як злочин проти людства: «Той, хто в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, знаючи про такий напад, вчиняє будь-яку з наступних дій»... пункт і) «Насильницьке зникнення осіб».

Згідно частини другої цієї статті: «Для цілей пункту 1 цієї статті вжиті терміни мають наступне значення»... пункт h) «Насильницьке зникнення осіб означає затримання, арешт чи викрадення особи з метою позбавлення законного захисту на тривалий термін за завданням, підтримкою або за згодою держави чи політичної організації та подальше заперечення факту позбавлення волі особи або відмова від повідомлення відомостей про її долю чи місцезнаходження, з метою позбавлення законного захисту на тривалий термін» [10].

Незважаючи на те, що Боснія і Герцеговина 30 березня 2012 року ратифікувала Конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, визначення насильницького зникнення, яке закріплено у п. h) ч. 2 ст. 172 Кримінального кодексу Боснії і Герцеговини, відповідає визначенню, яке міститься у ст. 7.2.і Статуту МКС, втім залишає поза увагою кримінального закону випадки насильницького зникнення, які не вчиняються як частина широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

Республіка Хорватія

У п. 9 ч. 1 ст. 90 Кримінального кодексу Республіки Хорватії («Злочини проти людства») сказано, що злочин проти людства вчиняється тим, хто віддає наказ про арешт, затримання чи викрадення деяких осіб від імені та з дозволу, підтримки чи згоди держави чи політичної організації та згодом не визнає, що ці особи були позбавлені волі, або приховує інформацію про долю таких осіб або місця їх утримання [11]. Зазначене відповідає ст. 7.2.і Статуту МКС, за винятком відсутності спеціальної мети вчинення та певним видозміненням суб'єкта злочину – «той, хто віддає наказ».

Республіка Чорногорія

Згідно статті 427 Кримінального кодексу Республіки Чорногорії, злочином проти людства визнається: «... затримання або викрадення осіб з подальшою відмовою у визнанні такого позбавлення волі з наміром позбавити їх охорони закону» [12]. Можна дійти висновку, що Кримінальний кодекс Чорногорії закріплює склад злочину, що частково збігається із вибраним за основу складом насильницького зникнення; їх основною відмінністю є суб'єкт злочину та відсутність такої форми вчинення як «арешт».

Республіка Сербія

Злочин насильницького зникнення знайшов своє закріплення у ст. 371 Кримінального кодексу Республіки Сербії, але без розкриття його основних сутнісних ознак шляхом лише зазначення його назви.

Цікавим є також те, що у ст. 371 Кримінального кодексу Республіки Сербії також закріплено таку форму злочину проти людства як «затримання або викрадення осіб без розголошення інформації про такі дії з метою позбавлення цих осіб

правового захисту» [13]. Тобто, Кримінальний кодекс Республіки Сербії також закріплює діяння, які містять лише окремі ознаки насильницького зникнення.

Турецька Республіка

Військова кампанія проти Робочої партії Курдистану (РПК) у Східній Анатолії була відзначена сотнями насильницьких зникнень. Хоча точна кількість не встановлена з упевненістю, приблизно 1350 осіб стали жертвами насильницького зникнення між 1980 і 2013 роками.

Насильницьке зникнення не отримало свого закріплення у Кримінальному кодексі Турецької Республіки. Цей Кримінальний кодекс містить лише побіжну згадку щодо нього у статті 77(1), у якій як одну з форм вчинення злочину проти людства передбачено «обмеження свободи» без будь-якої подальшої конкретизації ознак цього діяння [14].

3. Країни-члени Європейського Союзу (Королівство Іспанія, Румунія)

Королівство Іспанія

Через відсутність централізованої бази даних досі немає офіційних даних про кількість зниклих безвісти та жертв насильницьких зникнень, спричинених громадянською війною в Іспанії (1936-1939) та диктатурою Франко (1939-1975).

За даними розслідування, проведеного кримінальним слідчим судом № 5 Національного вищого суду, кількість жертв насильницьких зникнень з 17 липня 1936 року по грудень 1951 року становить 114 226. Цю цифру не вдалося достовірно підтвердити судовим розслідуванням, оскільки кримінальне провадження було заблоковано [15].

Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 607bis Кримінального кодексу Королівства Іспанії, засуджені за злочини проти людства караються позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років, якщо вони затримують будь-яку особу і відмовляються визнати це позбавлення волі або повідомити про ситуацію чи місце перебування заарештованої особи. Тобто, злочин «насильницького зникнення» не знайшов свого закріплення у Кримінальному кодексі Королівства Іспанії, оскільки не містить усіх істотних ознак цього злочину [16].

Румунія

Під час комуністичного режиму Ніколае Чаушеску стверджують, що відбувалися насильницькі зникнення. Наприклад, під час страйків 1977 та 1987 років в Румунії провідні особи, які причетні до страйків, нібито «зникли безвісти».

У розділі «Злочини проти людства» у п. j) ст. 175 КК Румунії передбачено, що «вчинення під час загального або систематичного нападу проти мирного населення насильницького зникнення осіб карається довічним позбавленням волі або суворим позбавленням волі на строк від 15 до 25 років та позбавленням певних прав» [17].

4. Сполучені Штати Америки.

6 вересня 2006 року президент Джордж Буш повідомив, що в Сполучених Штатах Америки діє система таємного утримання осіб під час «Війни з тероризмом», але він не розкрив, скільки людей було таємно затримано.

На основі досліджень шести основних правозахисних груп — «Amnesty International», «Cageprisoners», Центру конституційних прав, Центру прав людини та глобальної справедливості при Школі права Нью-Йоркського університету, «Human Rights Watch» і «Reprive» — 39 осіб, вважаються такими, що колись утримувались Сполученими Штатами на секретних місцях та усі вони вважаються зниклими безвісти на даний момент.

Незважаючи на вищесказане, кримінальний закон Сполучених Штатів Америки не закріплює насильницьке зникнення як злочин [18].

В контексті країн Південної Америки, уваги заслуговує дослідження А. В. Андрушка, який вказує, що по-різному визначається місце в системі Особливої частини КК такого діяння як насильницьке зникнення, відповідальність за яке встановлена на сьогодні в законодавстві деяких держав світу (переважно країн Латинської Америки). Так, якщо в кримінальних кодексах Аргентини (ст. 142 ter), Болівії (ст. 292 Bis), Колумбії (ст.ст. 165–167), вказане діяння визнано злочином проти особистої свободи, то в кримінальному законодавстві Перу (ст. 320) і Сальвадору (ст. ст. 364–366) – злочином проти миру та безпеки людства. В КК Мексики статті про відповідальність за насильницьке зникнення (ст.ст. 215-A–215-D) донедавна були розміщені в главі про корупційні злочини, однак 17 листопада 2017 р. з мексиканського кримінального закону вони були виключені [19, с. 417]

Висновки. Насильницькі зникнення широко визнаються серйозним порушенням прав людини. Це твердження підтверджується спеціальними (Римський статут Міжнародного кримінального суду, Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень) і регіональними документами з прав людини, а також прецедентним правом різних міжнародних правозахисних органів. Незважаючи на те, що його визначення має деякі відмінності (наявність політичних організацій, осіб або груп осіб серед суб'єктів вчинення злочину, ознака тривалого залишення особи без захисту закону) в різних документах, існує загальна згода щодо його природи, небезпеки та необхідності боротьби з ним і допомоги жертвам.

На підставі проведеного аналізу кримінального законодавства низки країн, які у свій певний історичний період розвитку стали «жертвами» практики застосування насильницьких зникнень, із Міжнародною конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень та Римським статутом

Міжнародного кримінального суду можна сформулювати певні висновки:

- більшість із досліджуваних країн не закріплюють у своєму кримінальному законодавстві насильницьке зникнення як злочин;

- держави, які визнали насильницьке зникнення як злочин за основу беруть визначення, яке вказане у статті 7.2.i Римського статуту Міжнародного кримінального суду, тобто під охорону кримінального закону поставлені суспільні відносини щодо забезпечення безпеки людства. Такі обставини вказують на відсутність захисту з боку держави відносно осіб, яка стали жертвами насильницького зникнення, яке було здійснено без ознаки «широкого чи систематичного нападу вчиненого відносно будь-якого цивільного населення»;

- закріплення в межах кримінального закону відбувається у таких формах: перенесення у законодавство із збереженням усіх ознак (Азербайджанська Республіка, Республіка Боснія і Герцоговина), закріплення злочину без розкриття його ознак (Республіка Сербія, Румунія), часткове закріплення із видозміненням складу (Республіка Хорватія, Республіка Чорногорія).

Для забезпечення належного захисту всіх осіб від насильницьких зникнень, забезпечення єдності правового регулювання, подальшого його удосконалення, видається, що необхідними є гармонізація національного законодавства із нормами міжнародного права та його розвиток з огляду на специфіку ситуації в державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Triffterer O., Ambos K. Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court : observers' notes, article by article. München: Beck , 2008. 221 с.
2. Римський статут міжнародного кримінального суду: [Веб-сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 10.07.2022).
3. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: [Веб-сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 10.07.2022).
4. Цвікі В. Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень : дис. на здобуття наук. ступеня канд.юр.наук : 12.00.11 : захист 24.03.2018 / наук. кер. Левицький Т. І. Львів, 2017. 247 с.
5. Parliamentary Assembly Resolution 1553 (2007) on missing persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia from the conflicts over the Nagorno-Karabakh, Abkhazia and South Ossetia regions: [Веб-сайт]. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17541&lang=EN> (дата звернення: 10.07.2022).

6. Уголовный кодекс Республики Армения: [Веб-сайт]. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus> (дата звернення: 10.07.2022).
7. Уголовный кодекс Грузии: [Веб-сайт]. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=234> (дата звернення: 10.07.2022).
8. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики: [Веб-сайт]. URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=468;-44 (дата звернення: 10.07.2022).
9. Parliamentary Assembly Doc. AS/Jur (2011) 45: [Веб-сайт]. URL: <http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2011/ajdoc45.pdf> (дата звернення: 10.07.2022).
10. Criminal Code of Bosnia and Herzegovina: [Веб-сайт]. URL: <https://rm.coe.int/bih-criminal-code-consolidated-text/16806415c8> (дата звернення: 10.07.2022).
11. Criminal Code of the Republic of Croatia: [Веб-сайт]. 2011. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/111330/138685/F-737560904/HRV111330%20Eng.pdf> (дата звернення: 10.07.2022).
12. Criminal Code of Republic of Montenegro: [Веб-сайт]. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/05/Montenegro-Criminal-Code-2003-eng.pdf> (дата звернення: 10.07.2022).
13. Criminal Code of the Republic of Serbia: [Веб-сайт]. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/Serbia/CriminalCode.pdf> (дата звернення: 10.07.2022).
14. Criminal Code of Turkey: [Веб-сайт]. URL: https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/sites/ppp.worldbank.org/files/ppp_testdumb/documents/040926TurkeyCriminalCode.pdf (дата звернення: 10.07.2022).
15. Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances on the mission to Spain (23 to 30 September 2013) : [Веб-сайт]. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/778334?ln=en> (дата звернення: 10.07.2022).
16. Criminal Code of the Kingdom of Spain: [Веб-сайт]. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 10.07.2022).
17. The Criminal Code of Romania: [Веб-сайт]. URL: http://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Romania/RO_Criminal_Code.pdf (дата звернення: 10.07.2022).
18. U.S. Code Part I - CRIMES: [Веб-сайт]. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/part-I> (дата звернення: 10.07.2022).
19. Андрушко А. В. Система злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав: порівняльно-правове дослідження. Порівняльно-аналітичне право. 2020.№ 1. С. 412–421.